

Szorításban

Nyelvünk, irodalmunk és nemzeti kultúránk esélyei

Az utóbbi évtizedben értelmiségünk igen sokat beszél arról, ami régebben nem lehetett téma: nemzet-részünk megmaradásáról. A címünkben adott problémakör szorosan függ össze ezzel, sőt azt is mondhatjuk, hogy ennek egyik vonatkozása, aspektusa. Ha ugyanis tartalmasan akarunk élni, s a családtagjaink, utódaink szempontjából is komolyan vesszük a jövőteremtést, akkor a nemzeti kultúránkat kell a maga terjedelmében és mélységében komolyan vennünk, különben a szerb hatalomnak és csatlósainak engedelmes eszközöként legfeljebb a szolgaság szerény anyagi biztonságú bensőségében vegetálhatunk. Egyénenként, családonként is csak abban az esetben lehet emberi a sorsunk, ha a nemzetközösségi kultúrártékeink tudatosítása révén megújulva kapcsolódunk egymáshoz. Más szóval: aki nem akarja elhagyni a Délvidéket, még ha önző, individualista hajlandóságú is, akár pusztán taktikai okokból is, vállalnia kell a magyarságát, hiszen a valahova-valakikhez tartozás tudata egyik alapfeltétele az egészséges magabiztosságnak, a nélkülözhetetlen lélettérnek.

A jó értelemben vett magabiztosság a nyelvhasználatunkkal is szorosan összefügg. Nem csupán azért, mert nyelvünk közéleti érvényesülése nélkül nem érezhetjük magunkat teljes értékű embernek, hanem amiatt is, minthogy amit gondolunk, azt nyögdecseles nélkül kellene kifejeznünk. S ennek megfelelően azt mondanunk, amit mondani akarunk. Nem lenne tehát oka még ép nyelvérzékű beszélgetőtársunknak amiatt szörnyülködni, hogy a kifejezéseink és a gondolataink eltérnek egymástól. Senki sem bosszankodhatna amiatt (nem úgy, mint jelenkorunk lektora), hogy publicistáink többsége íráskultúránknak az alapjaival sincs teljesen tisztában.

A mai lektorok azonban inkább csak magukban botránkoznak meg, mivel szerkesztőségüknek nem érdeke a fél-írástudatlanság nyomatékos föltárása. A lektorok végső soron a kézirat nyelvi gondozása a feladata – nem? –, magyarázzák a dolgot maguknak és

másoknak a felelősök. – Minek kellene lármát csinálni az úgyszólván elérhetetlen jövő érdekében? Kockára tenni mindennapi életünknek a döcögős, de azért működő körforgását? Innen-onnan végül is összejön a támogatás, tehát a rutinos siránkozás kifizetődőbb a radikális követelésnél.

Nem pusztán retorikus kérdés-e, újabb kellemes társas összejövetelünk alibije-e fölvetnünk nyelvünk, irodalmunk és nemzeti kultúránk esélyeinek a kérdését? Kultúránk minden értelmiségije tudja ugyanis, hogy egyelőre semmi jele sincs a fennmaradásunknak hosszabb távon. S a helyzet valószínűleg akkor sem lenne lényegesen jobb, ha rövid időn belül tíz olyan művelődési házunk nyitná, mint amilyen a zentai. Méghozzá azért nem, mert az illetékeseink lelkiismerete megnyugodna, hogy megteremtették a nemzeti kultúra művelésének feltételeit. Csupán a túlbuzgó becsületesek fessegetnék a művelődési rendezvények tartalmának kérdését. Az új intézmények a pluralizmus hazug szlogenjével minden törekvésnek eleget igyekeznének tenni, mint ahogyan most is többnyire cselekednek. Köztük persze elsősorban azoknak, amelyek a legkevesebb gondot okozzák, mivel az államhatalom érdekeinek megfelelően működnek, vagyis a mai szerbiai és magyarországi politika érdekeit szolgáló eutanáziánk szellemében.

Ahhoz, hogy mi komolyan és érdemben beszélhessünk nyelvünk, irodalmunk és nemzeti kultúránk esélyeiről, elsősorban az alapokat kellene megteremtünk. Legalább a teljes kulturális autonómia formájában. S ennek keretében az önálló magyar oktatásrendszert az óvodától az egyetemig, a tantervkészítés szuverenitását, a független médiát, valamint a létünkre szervesen épülő, azt szolgáló színházat. Különben az ilyen összejövetelek nem többek szalmacséplésnél. Annak a visszakérdésénél, amit már sokszor lenyeltünk, de még mindig nem emésztettünk meg.

Az adott keretek között ugyanis nem működhet igazán az irodalom. Azt hiszem, hogy most már elég volt a délszláv háború kegyetlenségeiből, a fanatizálódott szerbek okozta sebeink nyalogatásából. Azt kellene végre megvizsgálnunk, hogy mi milyenek vagyunk, milyenekké formáltak bennünket a körülmények, miféle káros örökséggel terhel bennünket a látszólag letűnt titoizmus. Mivel a lapok és folyóiratok többé-kevésbé még mindig liberálkommunista szellemben szerkesztődnek, hiányzik a készítés a konstruktív kritikai szellem, a tartalmas élet és a vidékünk keretein tartósan túlnövő műalkotások előfeltételeinek megteremtésére. Így viszont nem csupán a szerkesztők vannak tisztában a „mellébeszélő arany” elvével, hanem a munkatársak is. Nem csupán a kultúra igazi problémáit elszakasztó lap, ill. folyóirat kap nagyobb anyagi támogatást a többségükben és lényegükben magyarellenes alapítványoktól és szponzoroktól, hanem általuk a szerkesztéspolitikájához alkalmazkodó író is elfogadhatóbb tiszteletdíjhoz jut. Mert alig akad nálunk olyan tollforgató, aki annyira jó körülmények között él, hogy ne igyekezne legalább két bőrt lehúzni a produkciójáról. S ily módon a támogatók befolyással vannak az alkotói beállítottságra. Egyszerűen kikényszerítik, mert megvásárolják a jajongásait, a lényegi problémákról való hallgatását, a kezdeményezés gesztusairól való lemondását.

Mernünk kellene önmagunkat a lehető legmélyebb szinten vállalni. Azt az énünket, amely az egyéni és közösségi érdeket egybekapcsolva számbeli kisebbségünk közgondolkodását teremtené meg. Annak a kritikai szellemnek a versben, prózában, esszében való fölszabadítására célzok, amely a műveket, tetteket és jelenségeket a régióinkban betöltött funkciójuk szerint értékelné, függetlenül attól, hogy azok mögött tekintély áll-e vagy sem. A napi haszonnal, sőt olcsóbb sikerrel is kecsesítő simuló magatartás tehát nem tévesztendő össze a kultúrateremtés kockázatával. A mai napig érvényes magatartásminták ugyanis a megaláztatásainkat, gyakori és időnap előtti elhalálózásunkat termeltették velünk újra. Azoknak a gonosztevés-módjaként, akik rövid távon jól taktizálnak, s átlátható manipulációikat egyedül lehetséges megoldásként, tehát okosságként sugallják.

Nem vezethet azonban félre bennünket, hogy a délvidéki magyarság kommunizmust kiszolgált és annak nyomdokain haladó újabb értelmisége az utóbbi években mind gyakrabban juthat alapítványtámogatásokhoz és kitüntetésekhez. Tudnunk kell, hogy ez több-

nyire lobbizásnak, illetve még a szocializmus korában kialakult kapcsolattrendszernek az eredménye. Vagyis általában az ismeretségünknek köszönhetően juthatunk ösztöndíjakhoz és egyéb jutalmakhoz, hiszen az illetékes bizottságok tagjaiban még az előző évtizedek beidegződései élnek velünk kapcsolatban, vagy pedig – kicsiben – olyannak látják a helyzetünket, mint az erdélyi vagy a felvidéki magyarokét. Nem ritkán pedig Magyarország pillanatnyi politikáját erősítik a támogatók és a kiemeltek.

Tévedünk, ha azt gondoljuk, vagy pedig úgy tesszünk, mintha azt hinnénk, hogy a Magyarország által erkölcsileg és anyagilag támogatottak a Délvidéken új minőséget honosíthatnának meg az uralkodó körülmények között. Valójában a felelősen cselekvők sem számottevő mértékben. A magyar állam globalizációs érdekeinek nem felel meg – s a nemzeti törekvéseknek sem mindig – a mi itteni szellemi-erkölcsi autonómiaigényünk. Gyakran ennek megfelelően fontolják meg alaposan a magyarországi kuratóriumok, hogy kiket motíváljanak a vajdasági magyar értelmiség soraiban, s hogy ily módon milyen magatartásmodellt állítsanak követendő példaként az ifjúság elé. Főleg – a nagy nemzeti évfordulók kapcsán is – olyanokat, akik (objektíve) a lassú, lehetőleg fájdalommentes beolvasztásunkon dolgoznak, vagy olyanokat, akiknek a művei és tettei, ha nem visszhangtalanok is a Délvidéken, mégsem akkora hatósugarúak, hogy változtassanak a délszláv utódállamra vonatkozó magyar politikai stratégián. S olyanokat is, akik látszólag a magyarság politikai élharcosaiként nemzeti handabandával pótolják a cselekvés-képtelenségüket, a délvidéki magyarság szellemi újjászületése iránti rejtett közönyüket, sőt: ellenszenvüket.

Ez ad magyarázatot arra, miért támogatja pl. még az Illyés Közalapítvány al- és főkuratóriuma is elsősorban azokat a folyóiratokat, amelyeket a kommunista hagyományaik arra köteleznek, hogy a mi nemzeti kulturális szükségleteinket lekezeljék, s hogy miért nem serkenti azokat a lapindításokat, amelyek újszerűen és érdemben közelítenék meg a Szerbiába szorult magyarság vitális kérdéseit. Szinte hihetetlen, mégis könnyen bebizonyítható, hogy ez a mi sokszor életmentőnknek tetsző nemzeti alapítványunk nem a névadója, tehát nem Illyés Gyula szellemében működik. Inkább arra rágódva. Annál is inkább, mert Illyés 1982 decemberében a Frankfurter Rundschau-nak adott interjújában azt a romlott attitűdöt támadta, amelyet nem csupán a bennünket kiveszni hagyó világpolgári és szerb állami alapítványok látnak el anyagiakkal, hanem

az Illyés Közalapítvány is – ahelyett, hogy pályázatot írna ki a fiataljaink kulturális-nemzeti önvédelmi törekvéseinek életre keltésére, s tisztességes kulturológusok által ellenőriztetné: vajon képes-e a Híd vagy a Lé-tünk a revitalizálódásra, az előző évtizedek munkájának önkritikus fölmérésére.

Ehelyett azonban a mi fémjelzett nevű alkotóink valósággal arra vigyáznak, nehogy lényegesen megváltozzon a magyarok helyzete Szerbia és Montenegróban. A bevált viselkedési mintáik szűkösek, alkalmazhatatlanok, kártékonyak. Csak a saját szűkebb csoportjuknak, illetve az ahhoz alkalmazkodónak felelnek meg. A végveszélybe került nemzeti kisebbségünkre nézve – nem ritkán életveszélyesek.

A kultúrateremtés a bennünk lappangó erők föl-szabadításának, teremtővé alakításának a függvénye. A lefojtottságok, a megalkuvások, a féligazságok és a hazugságok – egyszóval a napi érdekközpontúság csak a pusztításban eredményezhet tartós érvényűt. A kisebb ellenállás választásának cinizmusa nem hathat le az élet mélységéig. Nem is akar. Nem fizetődik ki neki, s nem is hiszi, hogy bárkivel is jót tenne, ha korlátlan gondolná végig a megfigyeléseit, témáit.

Azok is alkalmazkodni kénytelenek, akikben még föl-föllobban a lelkiismeret szikrája. Ezek a jobbik esetben a saját tehetetlenségük, gyöngeségük miatt is siránkoznak az írásaikban. Ennek az attitűdnek az újratermelése kerül legkevesebbe az anyaországnak, s a felelőtlen kozmopoliták is örülhetnek: az önálló gondolatból és a nemzeti sajátságból egyre kevesebb van. Mind jobban hasonlítunk egymásra, mert miután majd végleg elsiratjuk magunkat, a nemzetközivé homogenizálódott fogyasztás vidáman fog kielégíteni és kiegyenlíteni bennünket.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a globalizáció folyamata egyáltalán nem felel meg nekünk. Pusztán a vele való visszaéléssel van bajunk. Amiatt, hogy a mennyiség és a fogyasztás végzetesen fölbe kerekedik a minőségnek és a teremtésnek, s ezzel párhuzamosan uniformizálódunk. Azért pörlekedünk tehát, hogy az utódaink – még inkább, mint mi – ne úgy szoruljanak az idegen kultúrák közé, hogy a sajátjukban sem érezhetik magukat otthonosan. S emiatt még annyira sem lesznek hiteles emberek, mint mi itt és most. Nem lesz erejük és lehetőségük annak demonstrálására, hogy csak az önmagát a legteljesebben vállalni tudó ember válhat más kultúrák tagjai előtt is fontossá, érdekessé. Az eszközember csak részfontosságú. Akit nem a

saját léte igazi szükségletei vezérelnek, azt a nála erősebbek, többek a kényük-kedvük szerint irányítják.

Az irodalom és kultúra vonatkozásában ez azt jelenti, hogy az a kérdés: tudunk-e, merünk-e a leghitelesebb forrásból, önmagunkból meríteni, méghozzá éppen azt, amiről a legkellemetlenebb vallanunk. Az előző évtizedek jugoszláviai magyar irodalma akkor termelt igazi műveket, amikor a szokásos túlzott alkalmazkodás helyett a kivételezet, a provinciálisnak bélyegzettet merte fölfedezni bennünk. Amire kezdetben hitetlenkedve, sőt ellenségesen néznek, az egy idő múlva irányadóvá, sőt divatossá válhat.

Viszont ha paradoxul hangzik is: ahogyan nekünk nincs külön délvidéki magyar nyelvünk, illetve ha van, akkor a fogyatékoságai, nem pedig a pozitív sajátságai által létezik, hasonlóképpen külön irodalmunk sincs. Legalábbis a szó érdemi értelmében nincs. Más kérdés, hogy a kultúrpolitikai bürokráciának még mindig az felel meg, ha mi az egyetemes magyar kultúrához képest önállóak vagyunk. Ezzel szemben az eddigi kultúrtörténeti tények tanúsága szerint mi csupán a múltó látszat értelmében vagyunk függetlenek a magyarországi s általában a kisebbségben élő magyarok kultúrájától. Mivel nem igazi híd az, amelyiken egyirányú a közlekedés, még a közvetítő szerepünk szerint sincs nekünk különletünk. Annál kevésbé, mert Magyarországon is vannak szerbül olykor anyanyelvi szinten is tudó írástudók...

Németh László egészen másra gondolt annak idején, amikor kijelentette, hogy kisebbségi sorsba jutott magyaroknak szükségük van a maguk írógarnitúrájára. Ez nála kettőt jelentett. Először is egy váratlan egyéni és közösségi kényszerhelyzet kifejezését, az elnyomott nemzetrészt sajátos lelki-kulturális gondozását, azután pedig az anyaország intézményeitől való elszakítotttság miatt külön művelődési fórumok alapítását.

Nálunk – ahogyan fentebb jeleztük már – mindkét jelzett vonatkozás csorbát szenved. Szinte teljesen s már-már tragikusan hiányzik a nemzetkisebbségi önvizsgálat, valamint az ennek megfelelő, kulturálisan funkcionális kritikai szellem. Ennek hiányával magyarázható, hogy egy-két újabb létesítményt nem számítva, egyáltalán nincsenek önfenntartásunkat szolgáló intézményeink. Csupán a csúcshivatalnokaink önfenntartását biztosító, nemzeti kisebbségünk szolgálai státusát konzerváló intézményeink vannak. Hogy meddig, az remélhetőleg rajtunk, írókon is múlik.